vyoma
॥ वाचं धेनुमुपासीत ॥
Saṃskṛtam . Saṃskṛtiḥ . Saṃskāraḥ

Neetichandrika

Collection of simple Subhashita-s (Sanskrit explanation)

नीतिचन्द्रिका

सुभाषितसङ्ग्रहः (संस्कृतभाषया विवरणम्)

Teacher:

Dr. Nagaratna Hegde

नीतिचन्द्रिका

अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च साधयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ १ ॥

पदविभागः

अजरा, अमरवत्, प्राज्ञः, विद्याम्, अर्थम्, च, साधयेत्, गृहीतः, इव, केशेषु, मृत्युना, धर्मम्, आचरेत् ।

अन्वयः

प्राज्ञः अजरामरवत् विद्याम् अर्थं च साधयेत्, मृत्युना केशेषु गृहीतः इव धर्मम् आचरेत् ।

कठिनपदार्थः

- प्राज्ञः = बुद्धिमान् ।
- अजरः = जरारहितः ।
- अमरः = मृत्युरहितः ।
- मृत्युः = मरणम्, यमः ।

नीतिचन्द्रिका

अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च साधयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ १ ॥

भावार्थः

बुद्धिमान् "अहम् अजरः अमरः च इव भविष्यामि" इति चिन्तयन् विद्यायाः सम्पत्तेः च अर्जनं कुर्यात् । अपि च "यमेन यमालयं प्रति मम नयनाय अधुना एव केशेषु अहं गृहीतः अस्मि" इति मत्वा धर्माचरणं कुर्यात् । इतःपरं समयावकाशः न भविष्यति अस्मिन् जन्मनि इति विचिन्त्य पुण्यकार्याणि कुर्यात् इत्यर्थः ।

नीतिचन्द्रिका

अत्यन्तकोपः कटुका च वाणी दरिद्रता च स्वजनेषु वैरम् ।
नीचप्रसङ्गः कुलहीनसेवा चिह्नानि देहे नरकस्थितानाम् ॥ २ ॥

पदविभागः

अत्यन्तकोपः, कटुका, च, वाणी, दरिद्रता, च, स्वजनेषु, वैरम्, नीचप्रसङ्गः, कुलहीन-सेवा, चिह्नानि, देहे, नरकः, स्थितानाम् ।

अन्वयः

अत्यन्तकोपः, कटुका वाणी, दरिद्रता, स्वजनेषु वैरं, नीचप्रसङ्गः, कुलहीनसेवा च नरकस्थितानां देहे चिह्नानि ।

कठिनपदार्थः

- कटुका = रूक्षा ।
- वैरम् = द्वेषः ।
- नीचप्रसङ्गः = दुर्जनसहवासः ।

नीतिचन्द्रिका

अत्यन्तकोपः कटुका च वाणी दरिद्रता च स्वजनेषु वैरम् ।
नीचप्रसङ्गः कुलहीनसेवा चिह्नानि देहे नरकस्थितानाम् ॥ २ ॥

भावार्थः

अधिकः क्रोधः, रूक्षं वचनम् अथवा अपभाषणम्, दारिद्र्यम्, स्वस्य एव जनेषु द्वेषभावः, दुर्जनानां सहवासः, नीचकुलोत्पन्नस्य सेवा इत्येतानि नरकस्थितानाम् शरीरस्थानि चिह्नानि । एतादृशाः स्वभावाः येषां सन्ति ते नरकवासम् एव अनुभवन्ति इत्यर्थः ।

नीतिचन्द्रिका

अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ।
आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति ॥ ३ ॥

पदविभागः

अनभ्यासेन, वेदानाम्, आचारस्य, च, वर्जनात्, आलस्यात्, अन्नदोषात्, च, मृत्युः, विप्रान्, जिघांसति ।

अन्वयः

वेदानाम् अनाभ्यासेन, आचारस्य वर्जनात् च, आलस्यात्, अन्नदोषात् च मृत्युः विप्रान् जिघांसति ।

कठिनपदार्थः

- अनभ्यासेन = अभ्यासराहित्येन ।
- वर्जनात् = त्यागात् ।
- विप्रान् = ब्राह्मणान् ।
- जिघांसति = हन्तुम् इच्छति ।

नीतिचन्द्रिका

अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ।
आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति ॥ ३ ॥

भावार्थः

ये ब्राह्मणाः वेदाभ्यासं न कुर्वन्ति, सदाचारं च परित्यजन्ति, आलस्यभावेन तिष्ठन्ति, (सामर्थ्ये सत्यपि अवश्यकर्तव्यं ये न कुर्वन्ति) अपवित्रम् आहारं (भोजनं) भक्षयन्ति तान् मृत्युः मारयिष्यति ।

नीतिचन्द्रिका

अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।
विषं गोष्ठी दरिद्रस्य भोजनान्ते जलं विषम् ॥ ४ ॥

पदविभागः

अनभ्यासे, विषम्, विद्या, अजीर्णे, भोजनम्, विषम्, विषम्, गोष्ठी, दरिद्रस्य, भोजनान्ते, जलम्, विषम् ।

अन्वयः

अनभ्यासे विद्या विषं (भवति), अजीर्णे भोजनं विषं (भवति), दरिद्रस्य गोष्ठी विषं (भवति), भोजनान्ते जलं (जलपानं) विषं (भवति) ।

कठिनपदार्थः

- दरिद्रस्य = निर्धनस्य ।
- गोष्ठी = सभा ।

नीतिचन्द्रिका

अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।
विषं गोष्ठी दरिद्रस्य भोजनान्ते जलं विषम् ॥ ४ ॥

भावार्थः

अभ्यासस्य अकरणेन विद्या नष्टा भवति । आहारस्य अजीर्णे सत्यपि यदि भोजनं क्रियते तर्हि विषं भवति । तदा अनारोग्यं वर्धते । निर्धनस्य सभा विषायते । भोजनान्ते जलं विषं भवति । भोजनस्य अनन्तरं जलपानम् उत्तमं न इत्यर्थः ।